

Les Normals, paradigma de l'educació femenina

M. Carmen Sierra Pellón*

El nombre reduït d'estudis sobre el naixement i el desenvolupament del magisteri femení, i l'anàlisi habitual que aborda l'educació de les dones des d'una perspectiva metodològica centrada en l'enfocament de l'educació dels homes com a model i referent, han configurat unes representacions carregades de connotacions negatives que afecten la interpretació de la història de l'accés a la instrucció formal dels dos sexes. Malgrat que queda un llarg camí d'investigacions per recórrer, avui es poden qüestionar algunes d'aquestes generalitzacions i, sobretot, situar la història de l'educació femenina allà on va estar, i no on ens hauria agradat que estigués.

Actualment disposem d'un aparell conceptual que ens permet plantejar nous esquemes interpretatius i il·lustrar els significats de gènere que dominen el panorama de la socialització d'homes i dones. L'esforç per desvetllar la visió sexuada de les ciències iniciat pels Estudis de les Dones, avui arriba a la història de l'educació i evidencia la seva neutralitat aparent, darrere la qual s'ha amagat el paper rellevant que han portat a terme els sistemes educatius en la construcció i la redefinició cultural i social del gènere en els diferents contextos històrics.

El sistema educatiu és, doncs, una pedra angular per conèixer els mecanismes que vehiculen els estereotips de gènere. Parafrasejant Gisele Bock, el discurs pedagògic sobre les dones s'hauria d'interpretar com una "part de la història dels homes", ja que són seves les opinions, normes i prescripcions encaminades a marcar les pautes que han de regir la vida de les dones, però sense tenir en compte les realitats de les pròpies vides de les dones¹.

La societat patriarcal imposa els seus models de gènere sobre la base de la distinció fisiològica que registra la naturalesa i construeix unes diferències socials i culturals sobre les quals descansen els comportaments que s'atribueixen a cada sexe.

* M. Carmen Sierra Pellón. Professora del Departament de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. La seva línia de treball preferent s'orienta cap a la investigació en història de les dones, que va començar amb la concessió del premi nacional "María Espinosa" de 1983. És autora de diversos articles que tracten la perspectiva del gènere en l'àmbit de l'educació.

Adreça professional. Dept. de Didàctica de les C. Socials Divisió Ciències d'Educació. Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron. Passeig de la Vall d'Hebron, 171 08035 Barcelona.

(1) G. Bock (1988): *Storia, storia delle donne, storia di genere*. Firenze: Estro Editrice, p. 39.

La reproducció d'aquests models no comporta la seva assimilació exacta o automàtica, ni tan sols podem pensar en un procés mecànic i acrític, cosa que ens portaria, en el cas del model femení, a veure les dones únicament com a víctimes. Més aviat es tracta de comprendre que els models es van impregnant d'adherències de l'entorn social, que han de ser individualment interioritzats, assimilats, en el sentit que ens indica la psicologia, és a dir, reelaborats en una nova construcció intel·lectual. La recerca d'aquest model en els successius contextos històrics significa restituir la història de les identitats culturals, socials i polítiques de les dones i rescatar-les d'unes representacions poc conformes a la realitat.

Malgrat que ens manca una valoració històrica de conjunt del paper de les mestres, el nostre enfocament s'ha de centrar en la seva presència, i l'ha d'explicar en termes de la seva empremta i els seus efectes, en el que té d'aportació cultural, integració social i ruptura de les barreres que tancaven el pas a la vida pública, buscant els aspectes positius del seu rol des de les condicions en què el van dur a terme.

Les Normals han complert un paper indiscutible en el procés d'institucionalització i generalització de l'educació femenina. A més, aquests centres van obrir les portes a totes aquelles dones que, superats els estudis primaris, tenien vedat l'accés a la resta de nivells de la cultura oficial. Recordem que l'ensenyament

mitjà i superior eren el patrimoni d'una elit exclusivament masculina, i que fins al 1910 les dones no es van incorporar "de ple dret" a la universitat.

Així doncs, l'obertura de les Normals va suposar un pas important en la formació acadèmica i cultural. Va servir a moltes dones per qüestionar públicament la seva situació i l'educació que rebien (definida com a "doma" per E. Pardo Bazán) i posar les bases de la lluita per la seva pròpia emancipació. No en va l'educació fou una de les reivindicacions del feminisme històric.

Durant molt temps els estudis impartits per les Normals van ser i, per avatars de la història, tornaran a ser fins a l'últim terç del segle xx, paradigma de l'educació femenina.

El segle en què van néixer les Normals

Una de les grans contradiccions que marquen la societat del segle XIX queda clarament expressada en aquesta frase de J.S. Mill: "Es busca la igualtat en nom d'un ideal i es reconeix la desigualtat per un judici sobre els fets"².

(2) G. FRAISSE (1991): *Musa de la razón. La democracia excluyente y la diferencia de los sexos*. Madrid: Cátedra, p. 191.

El XIX és el segle en què es planteja la igualtat social i política dels sexes, però al mateix temps es lluita contra l'emancipació intel·lectual de les dones. Una de les tasques dels nous estats liberals se centra a impedir la universalització dels drets que emanen de la Il·lustració i la Revolució Francesa³, i a reorganitzar i dividir el poder, establint una perdurable separació entre l'àmbit públic, reservat als homes, i el privat, circumscrit a la família, per a les dones.

Amb la proclamació de la igualtat formal s'intenta, paral·lelament, justificar la suposada ineptitud de les dones per a l'exercici del poder, mitjançant un discurs (de metges i filòsofs, fonamentalment) pseudocientífic i amb una forta càrrega biologista, sembrat de debilitat femenina, salut malaltissa o l'etern dubte sobre la capacitat intel·lectual⁴; és un discurs en què es reforcen tots els estereotips de la naturalesa femenina i en el qual es demostra, per tant, que el lloc de les dones és l'espai domèstic. Però la mateixa divisió del poder comporta la revalorització d'aquest àmbit privat i dona una nova dimensió política al binomi masculí-femení.

Al seu torn, l'evolució de les societats burgeses acusarà de seguida el desfasament entre una població femenina analfabeta i les necessitats i exigències d'un capitalisme en expansió. Com a conseqüència d'això, la dominant manca d'instrucció comença a ser qüestionada i, en els diferents Estats liberals, s'inicia la batalla contra l'analfabetisme, legislant a favor de l'educació i proclamant el dret de les dones al saber.

Ja és prou sabut que a Espanya la defensa de la igualtat entre els sexes està íntimament lligada a la reivindicació del dret a l'educació de les dones. Aquest dret s'haurà de debatre entre un clima cultural hostil i despectiu⁵ que s'identifica amb la demolidora representació moleriana sobre les dones sàvies, i la peresa i la falta de voluntat del poder polític.

La revolució demogràfica, industrial i urbana amb què s'inicia el període revela una línia de progrés que, d'una manera molt

(3) Per a una ampliació d'aquestes idees vegeu FRAISSE, *ibid.*

(4) Per a aquest vell i controvertit tema vegeu G. SCALON (1976): "Fuentes de autoridad del antifeminismo". A: *Polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974)*. Madrid: Siglo XXI, p. 159-194.

(5) La majoria de les escriptores del segle XIX falsegen la seva identitat. Vegeu l'obra de:

C. SIMÓN PALMER (1991): *Escritoras españolas del siglo XIX. Manual bibliográfico*. Madrid: Castalia.

E. DE DIEGO: "Prototipos y antiprototipos de comportamiento femenino a través de las escritoras españolas del último tercio del siglo XIX". A: D.D.A.A. (1986): *Literatura y vida cotidiana. Actas de las cuartas jornadas de investigación interdisciplinaria*. Universidad Autónoma de Madrid i Universidad de Zaragoza, Saragossa: p. 234-244.

entretallada, va canviant i renovant el món femení.

En el procés productiu, les dones ocupen un lloc tan anònim i ingrat, encara que imprescindible, com els homes. Continuen col·laborant activament en les feines agrícoles que, lluny de perdre importància, encara són la principal ocupació dels membres de la comunitat; també participen en el procés industrial que es desenvolupa. Les dones de la classe treballadora són les que pateixen més els costos del progrés social i del canvi. Però en l'ocupació fabril hi ha un sostre, i es veuen obligades a explorar un nou món de treball, relacionat amb les grans ciutats i amb les pràctiques habituals de les feines domèstiques; és el sector dels serveis el que acabarà recollint l'excedent de mà d'obra.

És evident que les noves relacions socials en el treball i les que hi ha entre homes i dones dins de la família, imposades pel capitalisme, van tenir conseqüències diferents per a la classe treballadora i per a les classes mitjanes.

L'atracció femenina per les normals

Les capes mitjanes de la societat es ressenten de la situació a què es veuen abocades les treballadores proletàries, caracterit-

zada per uns treballs sense qualificació, uns salaris misers i, sobretot, per la falta d'organització d'un aparell jurídic i ideològic que empari el treball femení. L'analfabetisme, d'una banda, i la vergonyant educació d'ornament, pròpia de l'Antic Règim, que reben les classes mitjanes, de l'altra, creen una situació que obstaculitza l'accés a un treball remunerat o a qualsevol activitat que poguessin considerar digna del seu estatus.

Les dones que no tenien rendes vitalícies folgadas o algun altre mitjà de subsistència, i aquelles que veien tancada la seva carrera al matrimoni, tenien la peremptòria necessitat d'aprendre alguna cosa útil que els ajudés a superar la impossible situació laboral a què els donava accés la seva exigua educació: cosir, brodar, ensenyar francès o, com a molt, col·locar-se de dependents en algun comerç o magatzem.

El magisteri fou una sortida "pobra però honrada" a la qual es van dedicar moltes "senyorettes" les quals, a canvi d'uns sous ínfims, rebien una consideració de "criades distingides"⁶. Una Reial ordre de 1821 restablí la condició del mestre, ja que impedia que les persones dedi-

(6) V. LÓPEZ CORDÓN (1982): "La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen (1760-1860)". A: DDAA: *Mujer y sociedad en España (1700-1975)*. Madrid: Ministerio de Cultura, p. 76.

cadés a l'educació dels nens rebessin tracte de "servents domèstics"⁷.

La sensibilitat cap a les necessitats educatives i laborals de les dones només sembla ser valorada per altres congèneres, aquelles que han aconseguit el poder de la paraula. Al llarg de la història, la majoria de les que van assolir cotes culturals van fer servir el seu bagatge per a analitzar o reflexionar sobre les condicions pròpies del seu gènere. Totes van denunciar l'ús de la ignorància ("ajuar de la mujer virtuosa", com va dir una d'aquestes pioneres, Maria de Zayas), i la prostració cultural a què eren sotmeses les dones.

Al segle XIX veiem que un cúmul d'escriptores expressen les seves expectatives sobre l'educació i, invariablement, es posicionen a favor de la instrucció. Un argument recurrent és el de la necessitat de guanyar-se la vida que poden tenir totes aquelles dones que hagin quedat apartades de la vida matrimonial o de la del claustre.

Estrella de Diego⁸ recull una relació d'escriptores i tractadistes

que tenen aquest punt de vista en comú, a pesar de les grans diferències ideològiques que separen algunes d'elles. Contrasta des de les opinions més conservadores, encarnades per la popular Pilar Sinués de Marco, que proposa a les senyores necessitats opcions econòmicament poc remunerades com vendre els seus dibuixos o brodats, fins a les més clarament bel·ligerants en pro de l'emancipació, com Concepción Arenal o Emilia Pardo Bazán.

Mentre moltes dones veuen en el magisteri la independència econòmica que atenuarà les seves necessitats, els intel·lectuals, tractadistes o pensadors en general s'entesten a convertir la dona, com diu R.M. Capel⁹, en una bona educadora dels seus fills i en l'ajuda més eficaç possible del marit.

Gil de Zárate, eminent defensor de l'educació i de les Normals, reconeix que els esforços fets per formar bons mestres no es van fer extensius a la formació de les mestres, per la qual cosa aquestes sovint voregen la ignorància. Víctima dels prejudicis dominants sobre l'educació femenina, no veu cap sortida al problema:

"no es en ellas una carrera como en los hombres; no les ofrece las mismas ventajas que a éstos, y, por lo tanto, las

(7) F. GÓMEZ RODRÍGUEZ DE CASTRO (1986): "El currículo en la formación del maestro. El momento histórico de la creación de las Normales en España (1834-1857)". A: *Historia de la educación*, 5, p. 162.

(8) E. DE DIEGO (1987): *La mujer y la pintura del XIX español. Cuatrocientas olvidadas y algunas más*. Madrid: Cátedra, p. 145-153.

(9) R.M. CAPEL MARTÍNEZ (1982): *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*. Madrid: Ministerio de Cultura, p. 325.

escuelas normales de mujeres serían poco concurridas"¹⁰.

No sembla que el seu oracle fos encertat. Les Normals femenines sempre van tenir molta concurrència. Com a exemple tenim la de Barcelona, que comença a funcionar el 1861 amb 68 alumnes inscrites. M.B. Cossío ens diu que durant el quinquenni 1880-1885 surten de les Normals 5.419 mestres, enfront de les 7.674 mestres¹¹. En definitiva, les reticències de Gil de Zárate s'acaben explicant quan aclareix la seva postura sobre la conveniència que fossin els establiments religiosos els que s'encarreguessin de la formació de les mestres, això sí, sota la supervisió de l'Estat.

Un altre tema que tracten pedagogs i polítics sobre aquesta primera generació de normalistes és la seva procedència social. Sistemàticament, en els seus escrits els atribueixen un origen obrer i camperol. Per exemple, en el Reglament d'escoles normals de 1843 es detecta la filosofia dels defensors de l'educació del poble, i exposa la idea que l'educació primària està destinada al poble, "gent senzilla i pobra"; també es fa una referència explícita als "Maestros de Aldea" (del poble

ets i al poble tornaràs). La realitat, tanmateix, no és concomitant amb les expectatives dels ideòlegs, i els fets van per un altre camí.

Pel que fa al personal de les institucions masculines,

"al contrario de lo que pasará entrado el siglo xx, será reclutado de ambientes urbanos y de estamentos sociales suficientemente altos como para no sentirse pertenecientes a las clases populares"¹².

Una cosa semblant passarà amb les normalistes. D'una banda, les Normals estaven ubicades en les capitals de província. D'una altra, les dones tenien vedat el pas als ensenyaments mitjans; havien de guardar-se de ser titllades de *bachilleras*, "el dicterio más eficaz con que podía anularlas cualquier adversario"¹³. Per tant, aquests centres s'ompliran de "jóvenes de origen pequeño-burgués, cuyas motivaciones estaban alejadas del posterior ejercicio docente"¹⁴. Són joves que van tenir el suport familiar i cultural suficient com per endinsar-se en la nova aventura educativa. Cossío també remarca aquesta per-

(10) A. GIL DE ZÁRATE (1855): *De la instrucción pública en España*. Madrid: Colegio de Sordomudos, tom I, p. 367.

(11) M.B. Cossío (1985): *Una antología pedagógica. Selección de textos de J. Carbonell Sebarroja*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, p. 225.

(12) F. ORTEGA; (1982) J. VARELA (1984): *El aprendiz de maestro*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, p. 22.

(13) C. MARTÍN GAITE (1972): *Los usos amorosos del dieciocho en España*. Barcelona: Anagrama.

(14) A. ESCOLANO BENITO (1982): "Las escuelas normales, siglo y medio de perspectiva histórica", a: *Revista de Educación*, 269, p. 66.

tinència de les normalistes a la classe mitjana benestant de províncies, i insisteix en el fet que l'Escola Normal és l'únic centre oficial que se'ls ofereix per ampliar la seva cultura o per procurar-se una professió retribuïda¹⁵. Són les filles i les germanes dels homes educats, tal com va dir V. Woolf.

El 1839 es crea la primera Escola Normal amb un caràcter exclusivament masculí. És el primer esforç seriós de l'Estat liberal-burgès en pro de l'educació de la ciutadania. Les mestres encara no apareixen amb nom propi en el cos legal. Per a elles continua vigent la llunyana Reial cèdula de 1783 que donava dignitat oficial a les escoles de nenes, però no a les seves mestres, de les quals s'esperava que tinguessin coneixements de doctrina sagrada i, sobretot, una conducta irreprotxable, mentre que "la perícia de l'art de llegir, escriure i comptar" era considerada un accessori de la seva personalitat.

La consolidació de la carrera professional dels mestres es traça, com veiem, per un camí més segur que el de les mestres, i culmina amb la Llei Moyano de 1857. Aquesta llei es limita a suggerir la creació de les normals femenines i fa patent la contradicció entre legalitat i realitat, atès que en aquesta data ja funcionaven escoles de professores a Pamplona (1847), Logronyo (1851),

Àlaba, Càceres i Saragossa (1856), i Cadis, Segòvia i Terol (1857)¹⁶. Les normals femenines queden caracteritzades com a institucions experimentals i subjectes a l'arbitri de les Diputacions Provincials que les sustenten. La seva situació no es regularitzarà fins a una Reial ordre de 1877.

De l'educació de les mares a l'educació domèstica

La creació de les escoles normals femenines ha de passar per una transició ideològica i cultural al llarg del segle XIX, que va des de la concepció de la mare educadora al concepte d'educació domèstica amb què es dóna entrada al segle XX

La revalorització de la infantesa heretada del segle il·lustrat planteja un tema que serà objecte de disputa secular en l'àmbit de la cultura dominant, és a dir, l'abast i els límits a què s'ha de sotmetre l'educació de les dones.

Rousseau ja havia posat les bases d'aquestes limitacions en aquest paradigma: el mascle és mascle només en algun instant, mentre que la dona és dona tota la vida. En conseqüència propugna els fonaments de l'educació femenina: "L'educació de

(15) M.B. Cossio: *La enseñanza primaria en España*. (Segunda edición, renovada, por L. Luzuriaga). Madrid, R. Rojas, 1915, p. 174.

(16) ESCOLANO BENITO: *op. cit.*, p. 63.

les dones haurà d'estar sempre en funció dels homes: agradar-nos, ser-nos útils, fer que les estimem, educar-nos quan som petits..."¹⁷.

El triomf de la dona com a mare adquireix noves connotacions. Si des de l'edat mitjana es constata que sota els auspicis del model cristià de devoció mariana la maternitat serveix per a redimir les dones de la seva naturalesa impura, ara, en la nova societat burgesa, el culte a les mares legitimarà el paper social de les dones com a dipositàries de l'educació de la prole.

El debat sobre educació i instrucció que planeja sobre l'horitzó secular està íntimament lligat a la concepció que es té de la dona i a l'abast que ha de tenir la seva educació. Està afectat pel tema central del paper de les mares i per la confundència del discurs eclesial sobre aquest tema.

L'Església Catòlica imposa dos camins a les dones: el de la imitació de Maria i el del matrimoni cristià¹⁸. El primer suposa un model de perfecció que encarna la Immaculada Concepció, dogma recent establert el 1854. El segon l'ex-

pliquem amb aquestes paraules del pare Ruiz Amado:

"... La dignificación de la mujer no puede hallarse por otro camino que es el del matrimonio cristiano, único, indisoluble, en el cual, junto con la subordinación que exige la unidad social, se halla la igualdad espiritual de los dos sexos"¹⁹.

En temps de canvis socials i polítics, el poder eclesiàstic no podia perdre l'oportunitat de tenir el control social per mitjà de les dones i configurar, per aquest fet, la seva feminitat. Sens dubte, és en l'educació on tenen el vehicle de propagació i divulgació més poderós. Tal com diu Y. Turín, la interferència entre els poders de l'Estat i l'Església serà constant des del moment en què la religió catòlica és reconeguda com la religió oficial, i la política escolar es converteix en el seu objectiu principal.

Al gran nombre de congregacions religioses que hi havia a Espanya, cal sumar-hi ara un nombrós grup procedent de l'emigració francesa, l'únic suport econòmic del qual se centra en l'educació. El Concordat de 1851 posa en mans dels ordes religiosos l'educació de les nenes. Aquest és el començament d'un rosari de privilegis basats en l'argument de l'abandó estatal de l'escolaritat femenina.

(17) J.J. ROUSSEAU: *Emilio*. Barcelona: Hogar del Libro, 1988.

(18) M. ALER GAY: "La mujer en el discurso ideológico del catolicismo", a: DIVERSOS AUTORS: *Nuevas perspectivas sobre la mujer. Actas de las primeras jornadas de investigación interdisciplinaria*. Madrid: Universidad Autónoma, p. 243.

(19) Ibid. Recollit en la p. 244.

Les mestres van tenir en aquestes religioses una competència ferotge, però el pitjor és que va incidir en la deixadesa de l'Estat, que fins i tot va arribar a dispensar algunes congregacions de l'obligatorietat del títol de mestres, i va relegar la funció d'aquesta professió al pur i exclusiu acte doctrinari²⁰.

La novetat no consisteix en el fet que l'Església Catòlica sigui la dipositària de l'educació de les dones, sinó en el fet que l'Estat que es diu liberal s'allunyi de l'aconfessionalisme i atorgui al poder eclesiàstic la capacitat d'inspecció i control de tot l'ensenyament, i més tard, en la Constitució de 1876, ratifiqui les seves competències pel que fa a aquest aspecte²¹.

La influència de l'Església es denota en les connotacions moralitzants que envolten el concepte d'educació i en el paper transcendent que han d'exercir els mestres. L'expressió de Mariano Carderera, que veia l'escola com el "pòrtic del temple", és explícita respecte del sentir general de pedagogs i polítics liberals. Una prova d'això és que la

primera Normal es concep com un seminari on els seminaristes-mestres havien d'assolir la formació humana i moral adequada a la seva missió i reforçar, amb això, la seva vocació. Tant és així que Pablo Montesino, ànima dels projectes de les Normals, col·loca en un segon terme l'educació intel·lectual "importantísima como es, es la que en realidad importa menos"²².

Amb la proposta de Moyano se superen aquests primers experiments, però romandrà el rerefons filosòfic amb què els defensors de les Normals van sublimar l'educació i els resultats beneficiosos que va tenir per al poble. "O en la solemne declaración de la misión o en la cicatería de la consideración social hay dolo"²³. Òbviament, es van trobar amb el gran problema de traduir a polítiques viables les seves declaracions de principis.

Quan es planteja la formació de les mestres, el binomi educació-instrucció adquireix una altra dimensió. Montesino afirmava que les dones tenien una major capacitat com a educadores a causa de la seva condició de mares. Aquesta condició és, doncs, un element pertorbador que inclina la balança a favor del primer concepte. Vegem l'exposició diàfana que Carderera fa dels dos conceptes:

(20) J. MELCÓN BELTRÁN (1992): *La formación del profesorado en España (1837-1914)*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia p. 207. (Cita la Reial ordre de 1852 per la qual es concedeix aquest tipus de dispensa a les Germanes de la Caritat.)

(21) F. ORTEGA (1982): "Un pasado sin gloria: la profesión de maestro", a: *Revista de Educación*, 284, 1982, p. 21.

(22) GÓMEZ RODRÍGUEZ DE CASTRO: *op. cit.*, p. 169.

(23) *Ibid.*, p. 160.

"La instrucción y la educación son dos cosas enteramente distintas: la educación desarrolla facultades; la instrucción dá conocimientos. La educación eleva el alma; la instrucción provee el espíritu. La educación hace al hombre; la instrucción hace al sabio"²⁴.

És una opinió generalitzada considerar que homes i dones tenien facultats físiques i intel·lectuals diferents:

"Pero las facultades de la mujer ¿se desarrollan en igual grado que las del hombre? ¿Goza la mujer de los mismos derechos y tiene los mismos deberes que éste en el mundo? Guárdese bien de imaginarlo así, ni piense jamás en igualarse a él en todas las cosas, porque, a lo sumo, lograría ser un remedo ridículo y repugnante, un retrato infiel y grosero del hombre"²⁵.

Aquestes opinions fetes a mitjan segle perduraran en l'imaginari col·lectiu. Entre els molts exemples que es poden adduir citarem el següent perquè es tracta d'un estudi sobre feminisme i perquè esta fet mig segle després:

"tampoco queremos a las mujeres ignorantes, puesto que lo son en el sentido de inferioridad mental y de aprender tan sólo de memoria todas las nociones superiores a su entendimiento, a su juicio y a su débil sentido crítico", de la qual cosa l'autor dedueix que és sorprenent l'aptitud de la dona per educar els infants "por su inferioridad racional" que l'aproxima al nen molt més que a l'home²⁶.

Les Normals de dones són institucions que reflecteixen clarament l'ambient de la seva època. La Llei Moyano, malgrat les escasses provisions que contempla per a la formació de professors, serà l'espina dorsal sobre la qual s'elaboraran els successius reglaments i sobre la qual es faran les mínimes reformes fins gairebé el Pla de 1914.

L'article 71 estableix les condicions per accedir al magisteri primari: cursar estudis a les Normals de les matèries corresponents a l'ensenyament primari de nenes segons el títol a què s'aspiri, l'elemental o el superior; i estar instruïdes en els principis d'educació i mètodes d'ensenyament. La llei no es mostra rígida amb aquests requisits ja que acte seguit obre la via de l'admissió a totes les que demostrin tenir estudis privats i acreditin, a

(24) M. CARDEDERA (1858): *Diccionario de educación y métodos de enseñanza*. Madrid: Imp. R. Campuzano, tom 3, p. 91.

(25) *Ibid*, p. 653.
Vegeu també: A. RIVIERE GÓMEZ (1993): *La educación de la mujer en el Madrid de Isabel II*. Madrid: Editorial Horas y Horas.

(26) E. GÓMEZ BLANCO (1904): *El feminismo en las sociedades modernas*. Barcelona: Editores Henrich i Cia., volum III, pàg. 67 i 70.

més, dos anys de pràctica en alguna escola model.

Un altre aspecte destacable és la referència a les condicions salarials. En l'article 194 preceptua que les mestres tindran com a dotació una tercera part menys del que s'assenyala per als mestres. Veritablement, la llei segueix al peu de la lletra la doctrina que va expressar Carderera:

"La importancia y dignidad del magisterio és grande y elevada; la situación material del maestro, pobre, modesta y laboriosa"²⁷.

Potser no tenia qualificatiu per explicar la de les mestres.

Els intents més seriosos per actualitzar i reorganitzar aquests estudis es produeixen en els períodes de governs liberals de la Restauració. Recullen els fruits d'una història politicosocial que intenta tancar un llarg període de convulsions. El sexenni revolucionari, si bé no va ser general pel que fa a mesures legals per a l'educació femenina, sí que va llegar al futur el germen d'unes idees innovadores que canviaran l'ideari tradicional, i l'educació es posarà en el punt de mira dels ideòlegs.

El cas més representatiu és la iniciativa de l'institucionista Fernando de Castro amb les "Conferencias dominicales sobre la educación de la mujer" celebra-

des a Madrid el 1869. Són el preàmbul de la "escuela de Institutrices", que aspira a convertir-se en l'autèntica escola Normal i a ser la pauta en la formació de les mestres. És per això que tenen molt interès les idees que van anar desgranant eminents personatges de la vida pública sobre la dona, del que s'esperava d'ella i de les mestres.

Des del discurs inaugural llegit pel mateix Fernando de Castro²⁸, apareixen definides les senyes d'identitat de les dones:

"El símbolo de la mujer es la línea curva, que con la variedad de sus ondulaciones significa la flexibilidad de aquélla, su movilidad y escasa iniciativa para el progreso, su espíritu conservador y esa amable dulzura y bondadosa habilidad que en la sociedad y en la familia suavizan las relaciones más tirantes y dificultosas. (...) Su destino es ser madre, madre del hogar doméstico y madre de la sociedad."

Totes les conferències fan èmfasi en el mateix model. En algunes aflora el vell discurs de la perversitat femenina que ha de ser reorientada. Per exemple, a la tercera, Francisco de Paula Canalejas adverteix que si una vegada llegida la seva obra literària, la dona no se sent més predisposada i apta per al sacrifici,

(28) F. DE CASTRO (1869): "Discurso inaugural", 21 de febrer de 1869. A: *Conferencias dominicales sobre la educación de la mujer*. Madrid: Imp. de M. Rivadeneyra.

(27) CARDEDERA: *op. cit.* Tom 4, p. 670.

per a l'abnegació, li ho han de retreure a ell "porque el libro ni es práctico, ni la escena es bella"²⁹. Com podem veure, no és només la falta d'instrucció el que preocupa; el conferenciant veu la dona com l'eterna menor d'edat a punt de desviar-se, i són els homes els que s'atribueixen el dret de definir les línies de la dona ideal del segle XIX.

En la quarta conferència es parla de la influència del cristianisme sobre la dona, la família i la societat. Doncs bé, lluny d'afiorar l'esperit laic o veladament anticlerical, propi de l'adscripció republicana d'aquests intel·lectuals, es defensa una expressió pura això sí, del cristianisme. Com recorda V. López Cordón, la

"dicotomía entre el prototipo masculino de la sociedad laica y el de la sociedad religiosa desaparece en el caso de las mujeres"³⁰.

En el subconscient dels homes laics i liberals encara persisteix el model de dona-Eva, idea que roman en el cor de molts anticlericals com aquell diputat republicà que va etzibar a Clara Campoamor: "Es bueno que la mujer tenga el freno de la Iglesia"³¹.

La dècima conferència és una lloança del matrimoni feta per Álvarez Ossorio, que es pregunta: "Qué es la mujer sin el hombre?". Justifica la dependència de la dona com una cosa natural i necessària, al mateix temps que aprofita per recalcar que "no somos iguales, ni en lo físico, ni en lo intelectual, ni en lo moral". En el seu al·legat acaba anatematitzant el celibat voluntari i viciós³². Recordem que moltes mestres es van veure obligades a prendre l'opció de la solteria per poder exercir.

Pi i Margall, en la penúltima conferència, condensa l'interès que d'una manera o altra tots els conferenciants han expressat sobre l'educació de la dona.

"Yo he dicho que no creo que la mujer deba entregarse al estudio de las ciencias, de la literatura, de las artes; pero al decir esto, no he querido decir que no deba instruirse. Estoy, por el contrario, en que no puede llenar su fin moral sin una instrucción muy vasta, muy extensa"³³.

Avui se sap que, si bé els supòsits d'aquest projecte eren limitats, almenys van ser un punt

(29) DE PAULA CANALEJAS, D.P.: "La educación literaria de la mujer", 7 de març de 1869, a: *Conferencias*, op.cit.

(30) LÓPEZ CORDÓN, V.: "La literatura religiosa y moral como conformadora de la mentalidad femenina (1760-1860)", a: *La mujer en la historia de España, siglos XVI-XX*. Madrid: Seminario de Estudios de la Mujer-Universidad Autónoma, 1984, pàg. 67.

(31) CAMPO AMOR, C.: *El voto femenino y yo*. Barcelona: La Sal, 1981, pàg. 14.

(32) ÁLVAREZ OSSORIO, F.: "Algunas consideraciones generales sobre el matrimonio", 25 d'abril de 1869, a: *Conferencias*, op. cit.

(33) PI I MARGALL, F.: "La misión de la mujer en la sociedad", 13 de maig de 1869. Ibid.

de partida. No obstant això, reflecteixen una voluntat clara d'educar les dones, amb la qual cosa s'ha donat un pas qualitatiu i s'ha deixat enrere la vella idea que a les dones, per complir la seva missió d'esposes i mares, només els calia una mínima instrucció. És clar que no sols ha canviat la mentalitat d'uns homes il·lustres. La societat també reclama noves expectatives per a les dones.

Per entendre les reformes tímidas que es faran durant la Restauració, hem de donar un cop d'ull al període per apreciar la distància recorreguda des dels anys cinquanta. Fins i tot es pot parlar d'impuls dels vuitanta.

En l'horitzó polític social s'aprecien canvis de signe. El joc de partits que es relleven en el poder dóna l'alternativa als liberals el 1881. El govern Sagasta pren una sèrie de mesures progressistes: restitueix tots aquells professors expulsats el 1875 les seves càtedres; la llibertat d'associació permet crear, el 1882, un partit republicà federal presidit per Pi i Margall; es produeix un cert renaixement del moviment obrer després de la repressió de 1874. En suma, un conjunt de fenòmens que "obedecían más que a las posibilidades de asociación, al desarrollo de la industrialización"³⁴.

En un altre ordre de coses, es detecta un "boom editorial"

que afecta la premsa en general i la femenina en particular. Concretament, entre els anys 1880 i 1884 apareixen divuit publicacions, per a les quals, si no hi havia un mercat capaç de consumir-les, com a mínim existien divuit col·lectius de dones amb ganes de dir coses a altres dones³⁵. Aquesta premsa, en la qual s'inclouen les revistes religioses, dóna compte, segons els casos, tant dels corrents dels moviments femenins d'Europa com de determinats canvis de costums apreciats des de l'època de la República.

Respecte al primer, arran de la presentació al Parlament anglès d'un projecte de reconeixement de la personalitat política de les dones, que no va ser acceptat, la Il·lustració de la Dona inicia una campanya a favor del vot. Una campanya ben inusual si tenim en compte que a Espanya els defensors del sufragi universal no van tenir en compte les dones.

Pel que fa als canvis de costums que reflecteixen aquestes revistes, cal assenyalar aspectes que van des d'allò més trivial, com l'exhibició dels pantalons que anys enrere havia portat George Sand sense provocar cap escàndol³⁶, a la transformació de la imat-

(34) TUÑÓN DE LARA, M.: *La España del siglo XIX*, vol. 2. Barcelona: Laia, 1980, pàg. 48.

(35) SEGURA, I.; SELVA, M.: *Revista de dones. 1846-1935*. Barcelona: Edhasa, 1984, pàg. 30.

(36) PERINAT, A.; MARRADES, M.I.: *Mujer, prensa y sociedad en España, 1800-1939*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1980, pàg. 29.

ge mateixa de la dona. Se supera l'onada de romanticisme en què les dones eren representades com a joves làngüides i semireals que, a força de mantenir la pal·lidesa de la moda, acaben anèmiques, i apareix una dona més saludable. El remei, el tenen a l'abast a les mateixes revistes en què s'anuncien productes com l'oli de fetge de bacallà o "hierro Brevaís". "El caso es que la mujer que exhibe sus grasas es algo así como si luciese sus pieles o sus joyas..."³⁷. Òbviament, en el discurs paral·lel del prestigi de la maternitat, la salut i la fortaleça han de ser virtuts molt valorades.

En aquesta època també sorgeix la temàtica de la higiene. Les mares no només han de garantir el desenvolupament intel·lectual dels seus fills mitjançant una bona educació, sinó que també han de tenir cura de la seva pervivència física. Per això, després del discurs de l'educació de les mares, es genera el de la necessitat de la higiene. Introduir la noció d'higiene en la dona no està exempt, però, de contradiccions, perquè popularment es diu que "la dona decent no té per què rentar-se", que això és cosa de les dones públiques. És a dir, el bany com a pràctica higiènica o de neteja era desconegut³⁸.

No és casual que el 1883 es publiqui la tesi doctoral feta per Dolors Aleu, una de les primeres metgesses catalanes, sobre l'educació higiènica i moral de la dona³⁹. Si bé fa un al·legat dels avenços propiciats en altres països pel desenvolupament educatiu, només reivindica una instrucció que millori la higiene de les dones que, en tant que mares, garanteixi la de la prole i eviti la plaga de les malalties.

Amb aquestes pinzellades hem volgut posar de manifest alguns aspectes de l'ambient cultural que també es veuran reflectits en les reformes de les Normal.

El 1881, el ministre Albareda, del govern de Sagasta, estableix la durada de dos anys per als estudis de les mestres d'ensenyament primari i un més per a les d'ensenyament superior. Un any més tard aquesta ampliació d'estudis afecta l'Escola Normal Central de Mestres, que atorgarà el títol de mestra normal. La posada al dia del currículum de tots els graus del magisteri és una aposta per elevar la cultura de la població femenina i per la dignificació de l'ofici de les mestres.

L'ampliació dels estudis és el punt més rellevant de les modificacions proposades. Suposa ele-

(37) LAFFITE, M.: *La mujer en España. Cien años de su historia, 1860-1960*. Madrid: Aguilar, 1964, pàg. 27-28.

(38) *Ibid.*, pàg. 29.

(39) ALEU RIERA, D.: *De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la mujer*. Barcelona: Tip. La Academia de E. Ullastres, 1883.

var el nivell de coneixements de cadascuna de les matèries tradicionals, sense introduir-hi grans canvis. No obstant això, la moda es va imposant a poc a poc i pren cos una nova assignatura de la mateixa branca que les labors: es tracta de la higiene i l'economia domèstica⁴⁰. Així, barrejades, surten en els programes destinats al grau superior i al grau normal, igual que les pràctiques gimnàstiques. Són les matèries que tota mare i mestra moderna ha de començar a dominar. Fins al Pla de 1914, tant l'economia domèstica com l'educació física no són considerades assignatures normals.

En aquestes reformes es veu la mà dels institucionistes. M.B. Cossío potser és qui expressa idees més radicals. Ell era darre de la reforma salarial, de la igualació dels sous de professors i professores. Sens dubte, però, la més moderna és la proposta d'una Escola Normal Mixta, "como el medio más eficaz para borrar

el abismo de cultura entre ambos sexos"⁴¹.

Potser convindria recordar que aquests avenços mai no es convertien en realitats estables; rere la porta sempre hi havia un nou ministre esperant el moment de canviar de signe el que havia fet el seu predecessor.

El Pla de 1914 posa punt final a tantes ambigüitats i senta les bases del magisteri masculí i femení fins a la República. El més destacable, des del tema que estem tractant, és la supressió dels graus elemental i superior unificant el títol de professor o professora i l'ampliació de la carrera a quatre cursos en els quals es desenvolupa un currículum dominat per la part intel·lectual i cultural, enfront de la professional.

Des del punt de vista de les mestres, eliminar aquella barrera jerarquizadora dels títols elemental i superior significava elevar la categoria cultural i professional de tot el col·lectiu. Pel que fa al programa d'estudis, van haver de pagar un preu per la igualtat curricular, penalitzada en contra d'elles. L'agricultura, assignatura del quart curs dels mestres, fou substituïda en el currículum de les mestres per una de costura en el primer curs, una altra de brodat i costura en el segon, costura i labors en el tercer, i economia domèstica en el quart curs.

(40) "L'économie domestique, nous enseignons le Dictionnaire de Pédagogie de M. Buisson, est la science qui apprend aux futurs pères et mères de famille à tenir convenablement une maison, un ménage; à y faire régner l'ordre, la propreté, l'hygiène, le bon goût; à ne faire aucune dépense inutile, à se contenter de ce qu'on a et à tirer le meilleur parti possible des ressources dont on dispose". A: L. FRANK: *L'education domestique des jeunes filles, ou la formation des mères*. Paris: Librairie Larousse, s.f., p. 21.

(41) Cossío, M.B.: *Antología*. Op. cit., pàg. 217.

El segle XX comença amb unes reformes que testifiquen la consolidació de la ideologia de la domesticitat. La identitat de les dones queda configurada mitjançant paràmetres revaloritzats del seu rol social; una maternitat sublimada i un conjunt de qualitats específiques que la converteixen en idònia per al paper que se li adjudica. En el terreny educatiu, un cop establerta nítidament la separació i la diferència dels models masculí i femení, s'afiança el triomf de l'educació domèstica.

La presència femenina a les Normals va ser sempre molt elevada a despit d'intel·lectuals, moralistes i polítics. Sovint es creu que el magisteri és una professió eminentment femenina i, per això, que a les mestres se'ls va lloar, i fins i tot potenciar, la seva dedicació. La realitat més aviat sembla indicar el contrari. Al començament es trasllueix un temor cerval que les dones abandonin la llar. A mesura que avancem en el temps, les mestres són acceptades però la dona continua sent víctima d'una misogínia arrelada, i el seu accés a altres nivells d'estudis que no siguin l'ensenyament primari i el magisteri no són ben vistos. Així ho expressava una institucionista íntimament relacionada amb el magisteri, Concepción Sáiz de Otero:

"Mal haya a la cultura universitaria si ha de arrancar la feminidad que las Escuelas Normal, Central y Superior trataron de afirmar. Cultura que

no hace a la mujer más mujer, no la educa: la desnaturaliza"⁴².

Paraules clau

Educació

Escola de Magisteri

Història de la pedagogia

Sexe femení

Analfabetisme

Instrucció

(42) C. SAIZ (1929): *Un episodio nacional que no escribió Galdós. La revolución del 68 y la cultura femenina. Apuntes del natural*. Madrid: Librería V. Suárez.

Abstracts

El presente artículo pretende dar una mirada al siglo que vio nacer a las Escuelas Normales. La revolución demográfica, industrial y urbana abre paso, poco a poco, a la renovación del mundo femenino. No obstante, la tónica dominante es el analfabetismo y un trabajo asalariado desprotegido de amparo jurídico e ideológico. Mientras, la joven sociedad burguesa escribe un nuevo papel para las mujeres y define lo femenino a través del estereotipo materno.

Los impulsores de las Normales no pudieron escapar del clima propio de una sociedad patriarcal que reduce las expectativas sociales de las mujeres al ámbito doméstico. La educación del pueblo siempre fue pensada en masculino, así que la creación de Escuelas Normales para maestras no contó con apoyo legal, intelectual o social. Fueron desplazadas del aparato legislativo, rebajadas en su dignidad profesional mediante sueldos inferiores, y minimizada su formación a través del afianzamiento de un modelo específicamente femenino en el que el concepto educación se impuso al de instrucción. A despecho de intelectuales, moralistas y políticos, la presencia femenina en las Normales fue siempre muy nutrida. Las clases medias vieron en el Magisterio la salida educativa que les otorgaba categoría intelectual y la salida profesional que les daba independencia económica.

Le present article veut offrir une panoramique sur le siècle qui a vu naître les Écoles Normales. La révolution démographique, industrielle et urbaine permet lentement le pas vers le renouvellement du monde féminin.

La tonique dominante est pourtant l'analphabétisme et un travail salarié sans protection juridique ni idéologique. Tandis que la jeune société bourgeoise écrit un nouveau rôle pour les femmes et définit le féminin à travers le stéréotype maternel. Les impulseurs des Normales n'ont pas pu échapper au climat d'une société patriarcale qui réduit les attentes sociales des femmes au cercle domestique. L'éducation de la population a toujours été pensée au masculin. Pour autant la création d'écoles normales pour des maîtres (femmes) n'a compté sur aucun support legal, intellectuel ni social. Elles furent déplacées de l'appareil législatif, abaissées dans leur dignité professionnelle moyennant des sous inférieurs et leur formation minimisée à travers la consolidation d'un modèle spécifiquement féminin dans lequel le concept d'éducation fut imposé à celui d'instruction. Malgré les intellectuels, les moralistes et les politiques, la présence féminine dans les Écoles Normales fût toujours très nourrie. Les classes moyennes ont vu dans le magistère la sortie éducative qui leur donnait catégorie intellectuelle et la sortie professionnelle qui leur donnait indépendance économique.

This paper wants to give a general view about the century which has seen to born the Normal Schools. The demographic, industrial and urban revolution slowly opens the feminine world renewal. However, the main stream is the analphabetism and a wage-earning work with no legal nor ideological protection. While the young bourgeois society writes a new role for women and defines the feminine condition through the maternal stereotype. Normal's impulseurs could not avoid the climate of a paternal society which reduces the women's social expectatives to the domestic field. People's education has always been thought in masculine gender, so that the foundation of Normal Schools for women teachers did not count on legal, intellectual nor social support. They were displaced from the legislative apparatus, their professional dignity brought down through lesser salaries and their formation minimized through the consolidation of a specifically feminine model in which the education concept prevailed over the instruction one. Despite intellectual, moralist an political people, the feminine presence in Normal Schools has always been well-nourished. The middle-classes found in school teaching the educative issue giving them intellectual quality and the professional issue giving them economical independency.